

ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ У НОВЕЛІ В. СТЕФАНИКА «ДІТОЧА ПРИГОДА» ТА ОПОВІДАННІ А. ЧЕХОВА «СПАТИ ХОЧЕТЬСЯ»

Наталія Ботнаренко

Асистент,
кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: natalia.botnarenko@pu.if.ua

UDC: 82. 091: 821.161.2 + 821.161.1

ABSTRACT

Botnarenko Nataliia. Features of Children's Worldview in the Story V. Stefanyk «Children's Adventure» and Stories by A. Chekhov «Want to Sleep».

The paper considers the motif of tragic childhood and children's perception of the world as part of existential thinking of V. Stefanyk and A. Chekhov. On the basis of comparative analysis of the story by V. Stefanyk «Children's Adventure» and stories by A. Chekhov «Want to Sleep» there has been examined the features of the motif of tragic childhood and children's worldview, which plays an important role in the art world of the Ukrainian and the Russian writers. In the works the story focuses on children's perception of the world, and through the imagination of children the image of the world is transmitted.

Key words: motif, time-space, semantics, existential, existential issues.

В статтю розглядається мотив трагічного дитинства та дитячого світосприйняття як складові частини екзистенційного мислення В. Стефаника і А. Чехова. Посередством порівняльного аналізу новели В. Стефаника «Детское приключение» і розповіді А. Чехова «Спать хочется» досліджуються особливості вказаного мотиву, який грає важливу роль у художньому світі українського і російського письменників, оскільки оповідання фокусується саме на дитячому світосприйнятті і саме через дитяче уявлення передається образ світу.

Ключевые слова: мотив, время-пространство, семантика, екзистенціал, екзистенціальна проблематика.

У роботі розглядається мотив трагічного дитинства та дитячого світосприйняття як складова екзистенційного мислення В. Стефаника і А. Чехова. На основі порівняльного аналізу новели В. Стефаника «Діточа пригода» та оповідання А. Чехова «Спати хочеться» досліджуються особливості вказаного мотиву, який відіграє важливу роль у художньому світі українського і російського письменників, адже оповідь

фокусується саме на дитячому світосприйнятті і саме через дитячу уяву передається образ світу.

Ключові слова: мотив, часо-простір, семантика, екзистенціал, екзистенційна проблематика.

Твори про трагізм дитячого світосприйняття у літературній спадщині В. Стефаника та А. Чехова характеризуються зосередженням уваги на психологічному стані дитини, тотожністю у поведінковій сфері дітей світу дорослих, оприявленням в їх зображенні екзистенційної проблематики (непримиренності дитинства із абсурдним світом, самотності дитини в ньому, прагнення вивільнення від його натиску).

У художній спадщині В. Стефаника і А. Чехова зустрічаємо твори, в яких співвіднесення «дитина і світ», «дитина і оточення» явно опозиційні. У новелах «Кленові листки», «Діточа пригода», «Шкільник», «Катруся» В. Стефаника та оповіданнях «Ванька», «Спати хочеться» А. Чехова дитина є жертвою в абсурдному світі, яка страждає від самотності та відчуття непотрібності в ньому. Зовнішній світ для дитини такого типу сприймається як небезпека її свободі, її становищу дитини. Оскільки зовнішній світ базується і на згубах, розчаруваннях, важкій праці, нестримному болі, незгоді з дорослими принципами – ті речі, крізь які просочуються екзистенціали нещастя людського буття загалом.

Головною особливістю зображення буття дитини у прозі В. Стефаника і А. Чехова є те, що дитина перебуває не просто в опозиції до світу, а саме у певних «межових ситуаціях». «У галереї виведених Стефаником типів, – пише Л. Ковалець, – особливо вирізняються діти: вирізняються не стільки тому, що оточені великою трепетною любов'ю автора і рідних та близьких, а тому, що саме їхнє діточе становище чи не найтрагічніше, а сторінки, присвячені дітям, батьківству і материнству, – чи не найліричніші у письменника. З цієї, як називала О. Кобилянська, „гіркої, пориваючої, закривавленої поезії” і відтворюється світ, який лиш умовно є світом дитини. Підмічено, що у Стефаника, діти „часто постають як концентроване вираження безневинного страждання людини”, інакше кажучи ці найслабкіші, найбезпорадніші істоти перебувають з дорослими в такій нерозривній пов'язі, наче живуть їхнім життям» [4, с. 42]. Для творчості А. Чехова також притаманний драматизм становища дитини у дорослому світі, зокрема, часто в цих творах зосереджена саме жорстокість цього світу стосовно дітей. «Це передусім „Ванька” і „Спати хочеться”, де дітям-сиротам доводиться важко працювати в чужому домі. В цілому ж у центрі уваги

чеховського оповідання про дітей – протиставлення двох рівних за значущістю світів, дитячого і дорослого. Тому персонаж-дитина в межах чеховської прози [...] не перебуває в ізоляції від інших персонажів, а діє нарівні з ними в складному та багаторівневому світі» [5, с. 23–24]. Аналізуючи «Ваньку» А. Чехова, А. С. Долінін відзначає, що письменник зробив з цього сюжету справжню трагедію і на близьку, можна сказати, на найближчу та єдину тему, яка хвилювала його: самотність [див.: 3, с. 316–317].

Такий ракурс зображення дитячого світосприйняття зустрічаємо в новелі В. Стефаніка «Діточа пригода» та оповіданні А. Чехова «Спати хочеться». У центрі двох творів – дитяче світосприйняття у страшній, неминучій «межовій ситуації». Героєм новели В. Стефаніка є селянський хлопчик Василько, який зустрічається сам на сам з війною після смерті матері. Об'єкт зображення А. Чехова – дівчинка Варка, сирота, яка не може знайти вихід зі страшною безвиході, до якого призвели обставини життя дитини.

У новелі «Діточа пригода» та оповіданні «Спати хочеться» оповідь зосереджено на дитячій «точці зору», психологічному стані дитини. Відомою є думка, що «Діточа пригода» – це психологічний монолог малого Василька, звернений до сестри Насті [див.: 7, с. 22]. Однак, як справедливо зазначають О. Цівкач та А. Томчак, слід звернути увагу на особливий характер цього монологу, «адже все, що каже Василько залежить від реакції Насті. Його слова мають конкретного адресата: спочатку – це вмираюча мати, а потім маленька сестра. В новелі створена напружена ситуація, існує суб'єкт висловлювання, і це призводить до прихованої діалогізації монологу. [...] Василько веде діалог сам з собою, з сестрою, навіть з мертвою матір'ю. Це допомагає заповнити йому ту пустку, що утворилася після смерті матері, й подолати свій страх перед невідомим» [12, с. 459]. Таке зауваження є дуже точним, адже буття дитини у новелі є об'єктом того, як зовнішні трагічні обставини, певна «межова ситуація» відбиваються на долі дитини, як зовнішні фактори обумовлюють її поведінку.

Якщо в центрі уваги «Діточої пригоди» – діалогізований монолог, то в «Спати хочеться» оповідь ведеться від третьої особи. Та особливістю і основною типологічною спільністю обох творів є те, що оповідь подається саме в дусі сприйняття дитини. Як зазначає О. І. Леліс, безликість персонажів другого плану в «Спати хочеться» фокусує увагу читача на трагічній історії однієї людини – Варки [див.: 6, с. 148]. У «Діточій пригоді» також відсутній розгорнутий опис подій. Для читача

залишається невідомим життя дітей та їх матері, лише зі слів Василька ми дізнаємося, що батька забрали на війну. Дія в новелі починається, власне, з моменту кульмінації.

Отже, оповідь у творах фокусується саме на дитячому світосприйнятті, саме через дитячу уяву передається образ світу. У «Спати хочеться» «в авторській оповіді відчутний голос персонажа безпосередньо: оцінки того, що відбувається, вводяться в авторську мову без вказівок наратора щодо того, що персонаж так подумав, так сказав, що так йому здалося або здається. Ці оцінки перебувають у низці авторських оцінок, авторського розуміння зображуваного життя. Персонаж, таким чином, разом з автором є суб'єктом художньої оповіді» [2, с. 64]. В авторську мову оповідання включено мовні засоби, які передають сприйняття подій Варкою, її душевний стан: «Дитина плаче. Вона вже давно охрипла і знемоглася від плачу, але все ще кричить, і невідомо, коли вона вгамується» [13, с. 341]. Частина речення «...невідомо, коли вона вгамується» передає саме ставлення Варки. Загалом для твору є характерним суб'єктивне сприйняття Варкою ситуації через авторську оповідь: «Мати Пелагея побігла в садибу до панів сказати, що Юхим помирає. Вона давно вже пішла, і пора б їй повернутися» [13, с. 342], «...якщо Варка, не дай бог, засне, то хазяї приб'ють її» [13, с. 341].

На початку новели «Діточа пригода» та оповідання «Спати хочеться» актуалізуються часо-просторові координати художніх творів. З самого початку «Діточої пригоди» виникає мотив дороги, який корелює з семантикою «темноти» та «невизначеності»:

« – Васильку, бери Настю та веди до вуйка; отуди, стежкою попід ліс, ти знаєш. Але тримай за руку легко, не сіпай: вона маленька; та й не носи, бо ти ще не годен.

Сіла, дуже боліло, і лягла.

– Ніби я знаю, куда вночі єї провадити? Не вмирайте, а ми будемо коло вас, аж рано підемо» [10, с. 192].

Дія «Спати хочеться» також розпочинається вночі, та місцем дії є замкнений простір – кімната в будинку хазяїв, де Варка колише дитину: «Ніч. Нянька Варка, дівчинка років тринадцяти, гойдає колиску, в якій лежить дитина, і ледве чутно муркоче [...]. Перед образом горить зелена лампадка; через усю кімнату від кутка до кутка тягнеться мотузка, на якій висять пелюшки і великі чорні панталони. Від лампадки лягає на стелю велика зелена пляма, а пелюшки і панталони кидають довгі тіні на піч, на колиску, на Варку...» [13, с. 341]. При цьому час у свідомості дівчинки, яка бореться зі сном, зупиняється. Для

створення нестерпної атмосфери застиглому часу автор використовує цілий набір мовних засобів: називне речення («Ніч»), дієслова теперішнього часу («горить», «висять», «лягає», «кидають»), знак семантичного рівня – слово «тягнеться» [див.: 6, с. 147].

Мотив дороги в оповіданні «Спати хочеться» подано також крізь призму дитячого сприйняття, крізь сон-забуття Варки, він корелює з семантикою «тривоги» та «невизначеності». Сон-забуття, який охоплює Варку, постає як віщий сон, це своєрідна втрата особистісного «я», здатності тверезо мислити і робити вчинки. Тому символічною є опозиція «верху» і «низу» у творі: дитина у сні Варки представлена в просторі «верху», а вона сама і люди навколо неї – в просторі «низу», на дорозі, що покрита рідким брудом: «Вона бачить темні хмари, що ганяються одна за одною по небу і кричать, як дитина. Та ось подує вітер, зникли хмари, і Варка бачить широке шосе, вкрите рідкою грязюкою; вздовж шосе тягнуться валки, плентаються люди з торбинками на спинах, гасають сюди й туди якісь тіні; по обидва боки крізь холодний, суворий туман видно ліси. Раптом люди з торбинками і тінями падають на землю в рідку грязюку. „Навіщо це?“ – питає Варка. „Спати, спати!“ – відповідають їй. І вони засинають міцно, сплять солодко, а на телеграфних дротах сидять ворони і сороки, кричать, як дитина, і намагаються розбудити їх» [13, с. 342].

Наявність таких часо-просторових координат відтворює семантично значущу тріаду «життя-сон-смерть». Відомо, що «сон» має концептуальне значення та є структурним компонентом художнього тексту [див.: 8, с. 205–218; 11, с. 4–5]. В новелі «Діточа пригода» зустрічаємо мотив сну, який співвідноситься з екзистенціалом трагічного існування дітей: «Вже си наїла, то лягай коло мами, а я коло тебе, ти всередині, вовк тебе не зїсть, спи, а я буду ще дивитися на войну, та й грійси коло мене...» [10, с. 193]; «Заснув. До білого дня біле світляне покривало дрижало над ними і заєдно тікало за Дністер» [10, с. 193]. В оповіданні «Спати хочеться» дієслово «спати» також корелює з мотивом смерті, але при цьому являє собою і композиційну раму тексту [див.: 2, с. 66], що присутнє у назві твору та є своєрідним рефреном, котрий звучить у двох останніх абзацах: «Убити дитину, а потім спати, спати, спати...» [13, с. 346], «Задувивши її, вона швидко лягає на підлогу, сміється від радості, що їй можна спати, і через хвилину спить уже міцно, як мертва...» [13, с. 346]. У складному психологічному стані Варка не усвідомлює, який тяжкий злочин вчиняє. Саме тому автор асоціює її саму з «мертвою»: «...і через хвилину спить уже міцно, як мертва...» [13, с. 346].

Характерною особливістю «Діточої пригоди» та «Спати хочеться» є ідентичність у поведінковій сфері дітей світу дорослих. Зокрема, героїня оповідання «Спати хочеться» Варка виконує всю найтяжчу роботу в домі: «Варка миє сходи, прибирає кімнати, потім топить другу піч і біжить до крамнички. Роботи багато, нема жодної хвилини вільної» [13, с. 344]. Дівчина усвідомлює: «не дай бог, засне, то хазяї приб'ють її» [13, с. 341]. Парадоксальність виявляється в тому, що саме дитина поставлена у межову ситуацію. Залякана героїня лише у «сні-забутті» задає одне-єдине запитання: «Навіщо це?» [13, с. 342]. Дівчинка «...все розуміє, всіх пізнає, але крізь півсон вона не може тільки ніяк зрозуміти тієї сили, яка сковеє їй руки і ноги, душить її і заважає їй жити» [13, с. 345]. У свою чергу, в новелі «Діточа пригода» також реалізується двосторонній аспект у поведінці дитини – з одного боку, це невинна, не сформована дитяча уява Василька, а з іншого – усвідомлення ним відповідальності за свою сім'ю. Так, Василько зовсім по-дорослому звертається до малої Насті: «Видиш, Насте, куля брїнькнула та й убила маму, а ти винна: чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму обіймити? Це тобі що вадило? Утікали-м, а куля свиснула... А тепер вже не будеш мати маму, підеш служити...» [10, с. 192]. Хлопець розуміє, що він єдиний чоловік, який залишився у сім'ї після того, як батько пішов на війну, і що мати, навіть мертва, оберігає їх: «Лягай борзо коло маму, бо зараз кулі будуть летіти. А чуй, як брїнькають...» [10, с. 192]. Водночас, як зауважують О. Цівкач та А. Томчак, «...письменник у новелі „Діточа пригода“, де йдеться про речі аж надто далекі від дитячого світу, обирає за головного героя саме дитину, емоції якої ще не сформовані, первісні, чисті, правдиві, яка вміє тільки любити, для якої страх ще не засліплює очі, тому вона навіть може милуватися кольорами війни» [12, с. 462]. Василько уособлює доросле світосприйняття, але це сприйняття ще не може осягнути всю глибину трагедії. Тому для хлопчика війна – це перш за все цікава, яскрава гра: «Видиш, як вояки пускає світло з тамтого боку, як воду з сита...» [10, с. 192]; «А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпуриють, але високо, високо, а куля горить, горить, а потім гасне. Граютьси ними, о, як їх багато!..» [10, с. 192]; «...о, знов пускає світло, але біле, біле, як рантух...» [10, с. 192]. За В. Барчуком, у новелі «війна» не включає компонентів «смерть», «страждання» чи «зло». Для Василька війна «файна», і ні ситуація («пригода»), ні його стан чи стан сестри не руйнують, не коригують цієї головної ознаки [див.: 1, с. 425].

У цьому випадку семантика світла включається в образну систему символів, які застерігають щодо біди, котра наближається в житті дітей. У новелі В. Стефаніка «Діточа пригода» зустрічаємо протиставлення темної ночі і смерті матері яскравому, веселому, ясному світлу, що розливається навкруги від гарматних пострілів війни. Такий контраст може пояснюватися тим, що «міфологія барв [...] не є однозначною, а лише граничною, особливо полюсних кольорів – білого і чорного, які можуть взаємно замінюватися й часто означати зовсім протилежні сутності» [9, с. 366]. В оповіданні «Спати хочеться» семантика світла також є символічною: весь час перед очима Варки маячить велика зелена пляма на стелі від вогню в лампадці, яка «...перетворюється у нав'язливий образ у невеликому за обсягом тексті і згадується дев'ять разів» [6, с. 150]. Безформна зелена пляма не освітлює, а спотворює дійсність, в якій опиняються помітними тільки тіні і «...мозузка, на якій висять пелюшки і великі чорні панталони» [13, с. 341]. Тому світло вогню, що спотворене відображенням на стелі, втрачає свою духовну, очисну силу.

Таким чином, буття дитини – це особливий простір, в котрому екзистенційні проблеми не менш вагомі, ніж у світі дорослих, проте ці перешкоди, митарства досягаються неусвідомлено дітьми. В. Стефанік та А. Чехов художньо реалізували насамперед проблеми суперечок, незгод, протиставивши два цілком протилежні виміри – дітей і дорослих.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барчук В. Образно-поняттєва модель світу в новелі Василя Стефаніка «Діточа пригода» / В. Барчук // Шевченко. Франко. Стефанік : матер. міжнар. наук. конф. / Прикарпатський ун-т ; [ред.кол. : Кононенко В. І., Грещук В. В., Салига Т. Ю., Хороб С. І.]. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 421–428.
2. Бельчиков Ю. А. Авторское повествование в рассказе А. П. Чехова «Спать хочется» / Ю. А. Бельчиков // Рус. словесность. – 2001. – № 3. – С. 64–66.
3. Долинин А. С. Достоевский и другие. Статьи и исследования о русской классической литературе / Аркадий Семёнович Долинин. – Ленинград : Худож. лит., 1989. – 479 с.
4. Ковалець Л. Трагедія дитини у творчості В. Стефаніка / Л. Ковалець // Василь Стефанік і українська культура: тези в 2 ч. / Ін-т літ-ри АН України, Івано-Франківський педінститут [та ін.] ; [ред.кол. : Хороб С. І., Каспришин З. О., Кіліченко Л. М., Пилип'юк О. М.]. – Івано-Франківськ, 1991. – Ч. I. – С. 42–44.
5. Лапонина Л. В. Мир глазами ребёнка в рассказах А. П. Чехова 1880-х гг. / Л. В. Лапонина // Рус. словесность. – 2005. – № 8. – С. 23–28.
6. Лелис Е. И. К проблеме видов подтекста в рассказе А. П. Чехова

«Спать хочется» / Е. И. Лелис // Вест. Удмуртского университета. Сер. «История и филология». – Ижевск : Изд-во Ижевского ун-та, 2011. – Вып. 2. – С. 146–152.

7. Лесин В. М. Великий майстер реалістичної новели / Василь Максимович Лесин // Василь Стефаник. Твори / [упор., підг. текстів та прим. В. М. Лесина і Ф. М. Погребенника]. – Київ : Дніпро, 1964. – С. 3–30.

8. Руднев В. Морфология сновидения / Вадим Руднев // Морфология реальности : Исследование по «философии текста». – Москва : Аграф, 2000. – С. 205 – 218.

9. Слоньовська О. Міфологія кольору у новелістиці Василя Стефаника / О. Слоньовська // Шевченко. Франко. Стефаник: матер. міжнар. наук. конф. / Прикарпатський ун-т ; [ред.кол. : Кононенко В. І., Грещук В. В., Салига Т. Ю., Хороб С. І.]. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 356–381.

10. Стефаник В. Моє слово: Новели, опов., автобіогр. та критич. матеріали, витяги з листів / Василь Стефаник ; [упоряд., передм. та приміт. Л. С. Дем'янівської]. – [2-ге вид., доп.]. – Київ : Веселка, 2000. – 319 с.

11. Фенько Н. М. Естетичні функції картин сновидінь у художніх творах українських письменників другої половини ХІХ – ХХ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 01. 01 «Українська література» / Н. М. Фенько. – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.

12. Цівкач О. Психологія біхевіоризму і новелістика В. Стефаника (на матеріалі новели «Діточа пригода») / О. Цівкач, А. Томчак // Шевченко. Франко. Стефаник: матер. міжнар. наук. конф. / Прикарпатський ун-т ; [ред.кол. : Кононенко В. І., Грещук В. В., Салига Т. Ю., Хороб С. І.]. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 456–464.

13. Чехов А. П. Вибрані твори в трьох томах : [пер. з рос.] / Антон Павлович Чехов. – Київ : Держвидав України, 1954. – Т. 1. – 558 с.

БОРИС ЧИЧИБАБИН И ЮРИЙ КУЗНЕЦОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Борис Егоров

Доктор филологических наук, профессор,
главный научный сотрудник-консультант,
Санкт-Петербургский Институт истории РАН (РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ),
197110, г. Санкт-Петербург., ул. Петрозаводская, 7., e-mail: borfed@mail.ru

UDC: 821.161.1+821.161.2+82-14

ABSTRACT

Yegorov Boris. Boris Chichibabin and Yuriy Kuznetsov: Comparative Analysis.

The present paper deals with a comparative analysis of poetic heritage of the Russian-speaking poet of Ukraine Boris Chichibabin and the Russian poet Yuri Kuznetsov, which is the aim of the article. The following aspects of the authors' poetic systems